

Кроме того предусматривалось, что высшие исполнительные органы будут создаваться на паритетных началах: половина из представителей Польши и половина от Великого княжества Литовского.

Депутаты от Беларуси в Российской Государственной думе в 1906—1917 годах

Забавский Николай Михайлович
докторант Белорусского
государственного педагогического
университета им. М.Танка
кандидат исторических наук, доцент

Як вядома, у выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793 і 1795 гады) спыніла сваё існаванне адна з самых буйных дзяржаў Еўропы, і тэрыторыя Беларусі увайшла ў склад Расійскай імперыі. У 1796—1801 гадах існавалі тры губерні — Беларуская, Мінская і Літоўская. Агульная колькасць насельніцтва ў іх дасягала амаль 4 млн. чалавек. У верасні 1801 года ўрадам імператара Аляксандра I названыя губерні былі падзелены на пяць — Віцебскую, Магілёўскую, Мінскую, Гродзенскую і Віленскую. Першыя дзве ўключаліся ў Беларускае, а тры апошнія — у Літоўскае генерал-губернатарствы. З некаторымі зменамі ў складзе павеатаў гэтыя пяць губерняў праіснавалі да 1917 года. Да паўстання 1830 года тут захоўваліся нормы статута Вялікага княства Літоўскага 1588 года, па якіх дзейнічалі нізавыя судова-адміністрацыйныя установы. Пасля яго падаўлення на Беларусі было ўведзена расійскае заканадаўства.

На працягу XIX стагоддзя былі падрыхтаваны і абмяркоўваліся пры удзеле манархаў некалькі праектаў увядзення ў Расійскай імперыі народнага прадстаўніцтва, але ўсе яны засталіся фактамі справядства.

Сістэма прадстаўнічых інстытутаў уводзілася ў Расіі Маніфэстам ад 6 жніўня 1905 года і канчаткова зацвярджалася

“Асноўнымі дзяржаўнымі законамі” ад 23 красавіка 1906 года. Паводле першапачатковага праекта ад 6 жніўня 1905 года, “Булыгінская Дума” мела на мэце практыку земскіх сабораў: “народу меркаванне, цару — улада”. Яна прапаноўвалася як “заканадаўча-дарадчае ўстанаўленне”, што абіраецца на аснове цэнзавага прадстаўніцтва. Аднак у перыяд нарастаючага палітычнага крызісу гэтым ужо нельга было задавальняцца.

Хваляванні рабочых і студэнтаў у Маскве і Санкт-Пецярбургу прынялі усерасійскі размах у кастрычніку, калі з імі з’ядналіся выступленні чыгуначнікаў. Так разгортвалася усерасійская палітычная стачка, што паралізавала ўсю дзяржаву.

З гэтай папярэдзіць катастрофу С.Ю.Вітэ, прызначаны 13 кастрычніка 1905 года старшынёй Савета міністраў, выказаўся за тое, каб задаволіць патрабаванні лібералаў, выкладзеныя у праграме “Саюза саюзаў”, і тым самым ізаляваць радыкальны элемент. За аснову праекта маніфеста, прапанаванага А.Д.Абаленскім і С.Ю.Вітэ, былі ўзяты рэзалюцыя земскага з’езда, які праходзіў у Маскве 12—15 верасня.

Усё яшчэ не да канца перакананы, цар папрасіў вялікага князя Мікалая Мікалаевіча прыняць дыктатарскія правы. Вялікі князь, па словах барона Фрыдэрыкса, адзначыў, што сіл для ўсталявання ваеннага дыктату недастаткова. У той жа вечар 17 кастрычніка 1905 года імператар паднісаў “Маніфест аб удасканаленні дзяржаўнага ладу”, якім прадугледжвалася:

1. Дараваць насельніцтву непахісныя асновы грамадзянскай свабоды на пачатку сапраўднай недатыкальнасці асобы: свабоды сумлення, слова, сходаў і саюзаў.

2. Не перапыняючы аб’яўленых выбараў у Дзяржаўную думу, прыцягнуць да удзелу ў іх тыя класы, якія не валодалі выбарчымі правамі.

3. Прыняць за правіла: ніякі закон не мае сілы без зацвярджэння яго Думай; народным абраннікам павінна забяспечвацца магчымасць нагляду за законнасцю дзеянняў улад.

З абвяшчэннем Маніфеста рэвалюцыйныя выступленні пачалі адбывацца радзей. Аднак два аспекты, звязаныя з паднісаннем гэтага

дакумента, патрабуюць тлумачэння, без якога цяжка зразумець падзеі апошняга дзесяцігоддзя царскага рэжыму.

Па-першае, Маніфест быў дадзены царом пад націскам, таму Мікалай II ніколі сябе не лічыў маральна абавязаным сувымяраць з ім свае дзеянні. Па-другое, у Маніфесце няма слова “канстытуцыя”. Гэта было зусім не выпадкова. І хаця часам сцвярджаецца, нібыта цар не разумеў, што гаворка ідзе пра канстытуцыю, сучасныя крыніцы не пакідаюць сумненняў у тым, што ён добра разабраўся ў сутнасці зробленых ім уступак. Як чалавек глыбока веруючы, Мікалай II, здаецца, да канца жыцця не мог змірыцца з тым учынкам і пакутаваў ад таго, што сумняваўся ў правільнасці сваіх дзеянняў у час кастрычніцкіх падзей 1905 года.

11 снежня 1905 года пасля разгрому маскоўскага узброенага паўстання цар выдаў указ “Аб змяненні палажэння аб выбарах...”, якім значна пашыралася кола выбаршчыкаў. Да трох выбарчых курый — зямляробчай, гарадской і сельскай — дадавалася чацвёртая: рабочая. Практычна ўсе насельнікі (мужчыны ва ўзросце больш 25 гадоў, акрамя салдат, студэнтаў, падзённых рабочых, часткі качэўнікаў) атрымалі выбарчае права.

20 лютага 1906 года Мікалай II падпісаў Маніфест “Аб змяненні ўстанавы Дзяржаўнага Савета і аб пераглядзе ўстанавы Дзяржаўнай думы”. Рэформа Савета была канкрэтызавана ва ўказе “Аб перабудове Дзяржаўнага Савета” ад 20 лютага і ва “Уставе Дзяржаўнага Савета” ад 24 кастрычніка 1906 года.

Права пасяджэння ў Савеце атрымалі члены па назначэнню і члены па выбарах. Састаў членаў па назначэнню зацвярджаўся імператарам штогод і не павінен быў перавышаць па колькасці выбарных членаў Савета. Правам штогадовага зацвярджэння імператар захоўваў за сабой магчымасць прамога уздзеяння на “зорную палату”, асуджаючы і без таго лаяльную частку Савета на бяспрэчнае паслушэнства. Імператар пакінуў за сабой і права штогадовага назначэння старшыні і віцэ-старшыні толькі з пазначанай катэгорыяй членаў вышэйшай палаты.

Кансерватызм членаў на выбарах меркавалася забяспечыць высокімі ўзроставымі (не менш за 40 гадоў), адукацыйнымі (не ніжэй сярэднім) і маёмаснымі цэнзамі, а таксама саслоўна-

карпаратыўнымі прынцыпамі арганізацыі выбараў. Члены Савета выбіраліся на 9 год з узнаўленнем саставу на 1/3 кожныя 3 гады. Узнаўленне павінна было ажыццяўляцца па разрадах. Разам з тым імператар валодаў правам датэрміновага роспуску Савета, але з абавязковай умовай абвяшчэння новых выбараў.

20 лютага была таксама зацверджана перагледжаная “Установа Дзяржаўнай думы”. Дакумент змяшчаў раздзелы, прысвечаныя саставу і пабудове Думы, парадку вядзення спраў, рэгламенту. Дума склікалася на 5 год для абмеркавання заканадаўчых меркаванняў, але імператар меў права датэрміновага яе роспуску з абавязковым, аднак, назначэннем новых выбараў. Працягласць штогадовых пасяджэнняў Думы і тэрміны іх перапынку вызначаліся ўказами імператара. Расходы на ўтрыманне прадстаўнічай установы адносіліся на кошт казны. Членам Думы гарантавалася свабода суджэння і меркаванняў па справах, якія падлягалі вядзенню Думы. Яны не былі абавязаны справядзачамі перад сваімі выбраннікамі. Для пазбаўлення свабоды дэпутата ў час сесіі патрабавалася папярэдняя згода Думы. Не падлягалі члены Думы і затрыманню за даўгі. Член Думы выбываў з яе складу, калі ён страчваў рускае подданства або цэнз, які даваў права на удзел у выбарах, паступаў на абавязковую або грамадзянскую службу, якая была звязана з вызначаным акладам (И.К.Кирьянов, М.Н.Лукиянов. Парламент самодержавной России. Государственная дума и ее депутаты (1906 - 1907), 1995, Пермь, с. 5 - 79).

Дэпутатам у перыяд сесіі належала грашовае забеспячэнне ў колькасці 10 рублёў за “працоўны дзень”, калі яны не з’яўляліся міністрамі ці галоўнакамандуючымі асобных часцей. У гэтай сувязі адзначым, што заканадаўчая праца членаў Дзяржаўнага Савета ацэньвалася значна вышэй — 25 рублёў у дзень. Па закону ад 6 ліпеня 1908 года было вызначана штогадовае забеспячэнне ў памеры 4 тыс. 200 рублёў, якія выплачваліся штомесячна па 350 рублёў, лічачы з дня выбарнага той ці іншай асобы членам Думы (В.А.Демин. Государственная дума России (1906-1917): Механизм функционирования. М., Росспэн, 1996, с.35).

Грашовае забеспячэнне, вызначанае для дэпутатаў, было вельмі высокім. Дастаткова значыць, што высокім лічыўся даход больш

1000 рублёў у год. Па даных Міністэрства фінансаў, у 1905 годзе такі даход мелі ўсяго 404 700 чалавек.

23 лютага 1906 года былі выдадзены “Асноўныя дзяржаўныя законы” — фактычна першая расійская канстытуцыя. І “Зацвярджэнне Дзяржаўнай думы” і “Зацвярджэнне Дзяржаўнага Савета” былі ўключаны ў тэкст асноўных законаў.

Выбары ў І Думу выклікалі шырокі грамадскі рух. Разгарнулася вострая барацьба ўрадавых, ліберальных, народніцкіх і сацыял-дэмакратычных партый і групавак па пытанню аб адносінах да яе. Гэта было першае адкрытае выступленне на палітычнай арэне створаных у ходзе рэвалюцыі партый. На Беларусі гэта барацьба мела свае спецыфічныя асаблівасці.

Актыўную дзейнасць разгарнулі прадстаўнікі мясцовай буржуазіі і памешчыкаў, якія падзяляліся па нацыянальнай прыналежнасці. Рускія памешчыкі аб’ядналіся ў партыю “Саюз 17 кастрычніка”. Да іх далучылася праваслаўнае духавенства і рускія чыноўнікі. Яны выступалі абаронцамі інтарэсаў самадзяржаўя на ўскраінах і лозунга “адзінай і непадзельнай Расіі”.

Польскія памешчыкі выступалі за далучэнне Беларусі і Літвы да Польшчы (Прывіслінскага краю), патрабуючы пры гэтым аўтаноміі. Яны лічылі, што самакіраванне створыць нацыянальнай буржуазіі ўмовы для “замірэння” ў Польшчы.

Буйныя польскія памешчыкі ў Беларусі, асабліва ў Мінскай губерні, абвясцілі сябе прыхільнікамі партыі кадэтаў, разыходзячыся з імі толькі па аграрнаму пытанню. Яны абаранялі прынцып недатыкальнасці прыватнай уласнасці на зямлю і не згаджаліся нават з частковым адчужэннем зямлі па “справядлівай ацэнцы”.

Вялікі ўплыў на каталіцкае насельніцтва, асабліва ў Віленскай і Гродзенскай губернях, мела канстытуцыйна-каталіцкая партыя Літвы і Беларусі. Яе арганізатарам і кіраўніком з’яўляўся віленскі каталіцкі епіскап барон Э.Роп. Мэтай гэтай партыі было аб’яднанне на выбарах усяго насельніцтва краю на аснове каталіцызму. Партыя мела значны ўплыў на выбарах, асабліва сярод беларускіх сялян-католікаў.

На Беларусі апору галоўнай ліберальнай партыі кадэтаў складала пераважна яўрэйская буржуазія ды інтэлігенцыя. Кадэты

выступалі ў блоку з “Саюзам дзеля дасягнення раўнапраўя яўрэяў у Расіі”. Як правіла, кадэты як самастойная партыя не агітавалі, а пераносілі сваю дзейнасць у нацыянальныя групы польскіх, яўрэйскіх і літоўскіх арганізацый. Поўны поспех на выбарах яны мелі ў гарадской куры. Шэраг партый байкатавалі выбары. Тактыку байкоту Думы праводзілі бальшавікі. Яна была накіравана на працяг рэвалюцыйнай барацьбы і мела поспех сярод рабочых. Сяляне ў асноўнай масе ўдзельнічалі ў выбарах. Ухіліліся ад удзелу у выбарах і ад перадвыбарнай агітацыі народніцкія партыі — эсэры і БСГ. Байкатаваў выбары Бунд, але ва ўмовах адступлення рэвалюцыі байкот не ўдаўся, выбары адбыліся.

З 36 дэпутатаў ад Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў 29 прайшлі пад кадэцкім сцягам пры падтрымцы Канстытуцыйна-каталіцкай партыі, сіяністаў і інш. Сярод гэтых 29 дэпутатаў былі 10 памешчыкаў, 13 інтэлігентаў і духоўных асоб (рабінаў і ксяндзоў), а таксама 6 сялян. З 7 астатніх дэпутатаў (усе сяляне) 5 адносілі сябе да беспартыйных, 1 — да сацыял-дэмакратаў, 1 — да правых (Нарысы гісторыі Беларусі, ч. 1, Мінск, 1994, с. 394).

Усяго па імперыі ў Думу было абрана 436 дэпутатаў (па раскладу было 520).

Адкрыццё Дзяржаўнай думы адбылося ў Таўрыцкім палацы 27 красавіка 1906 года, але з троннай прамовай імператар Мікалай II звярнуўся да думскіх дэпутатаў у Зімнім. Удзельнік святочнай урачыстасці В.М.Какоўцаў у кнізе успамінаў “З майго былога” так апісаў тую сцэну: “Дзіўнае ўражанне стварала ў гэту хвіліну тронная Георгіеўская зала, і думалася мне, што не бачылі яшчэ яе сцены такога відовішча, якое ўяўляў сабой натоўп прысутных. Уся правая ад трона палова была запоўнена мундзірнай публікай, членамі Дзяржаўнага Савета і далей — Сенатарамі і гасударавай світай. А па левым боку ў літаральным сэнсе слова тоўпіліся члены Дзяржаўнай думы і сярод іх мізэрная колькасць людзей у фракях і сюртуках; падаўляючая ж колькасць іх, як быццам спецыяльна, дэманстратыўна заняўшы першыя месцы, бліжэйшыя да трона, складалася з членаў Думы ў рабочых блузах, сарочках-касаваротках, а за імі — натоўп

сялян у самых разнастайных касцюмах, некаторыя ў нацыянальных уборах і маса членаў Думы ад духавенства”.

З першых дзён работы Дума стала трыбунай адкрытай рэвалюцыйнай прапаганды. Цэнтральным пытаннем было аграрнае. Кадэты вынеслі свой аграрны законапраект за подпісам 42 дэпутатаў. Ён прадугледжваў павелічэнне сялянскага землекарыстання за кошт казённых і царкоўных зямель, частковага адчужэння памешчыцкіх зямель з узнагароджаннем уладальнікаў “па справядлівай ацэнцы”. Большасць сялянскіх дэпутатаў не пайшлі за кадэтамі і стварылі самастойную фракцыю — трудавую групу. З беларускіх дэпутатаў у яе увайшлі 6 сялян. Асноўная ж маса дэпутатаў ад беларускіх губерняў, як дваран, так і сялян, выказалася супраць праектаў кадэтаў і “трудавікоў” (104), дзе бачыліся пачаткі нацыяналізацыі зямлі.

Аграрнае пытанне дэбатавалася амаль на кожным пасяджэнні Дзяржаўнай думы. Складанне законапраекта аграрнай рэформы было даручана выбарнай камісіі, якая да роспуску Думы так і не паспела яго выпрацаваць. Ва умовах абвастрэння пазадумскай барацьбы класаў царскі ўрад палічыў неабходным распусціць Думу, лічачы, што думскія дэбаты, асабліва па аграрнаму пытанню, аказваюць рэвалюцыянізуючае ўздзеянне, у першую чаргу на сялян. Указам ад 8 ліпеня 1906 года ўрад выстуніў з заявай, у якой катэгарычна выказаўся за недатыкальнасць памешчыцкай уласнасці на зямлю.

У II Дзяржаўную думу ад 5 заходніх губерняў былі абраны 13 памешчыкаў, 5 святароў, 4 інтэлігенты і 16 сялян. У параўнанні з I Думаў павялічылася колькасць сялянскіх і памешчыцкіх дэпутатаў за кошт скарачэння дэпутатаў ад буржуазных пластоў. Партыйны склад дэпутатаў значна паправеў (Тамсама, с. 399). У цэлым II Дума была больш левай, чым першая. Усяго левыя партыі валодалі 220 дэпутацкімі мандатамі з 518.

19 сакавіка Дзяржаўная дума другога склікання прыступіла да абмеркавання аграрнага пытання. Яно было галоўнай тэмай спрэчак дэпутатаў. Улічваючы важнасць і вялікую колькасць жадаючых выступіць у абмеркаванні зямельнага пытання, было вырашана прысвяціць яму два дні на тыдзень — панядзелак і чацвер. Беларускія дэпутаты ў абмеркаванні зямельнай рэформы прынялі

самы актыуны ўдзел. Неабходна адзначыць, што дэпутаты ад 5 заходніх губерняў — Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай — яшчэ раней, да абмеркавання аграрнага пытання, актыўна ўключыліся ў работу Думы. Яны ўвайшлі ў склад 13 з 23 думскіх камісін.

У аграрнай камісіі працавала 6 дэпутатаў ад беларускіх губерняў. У спрэчках па пытанню выступалі у асноўным дэпутаты ад сялян. Дэпутаты-памешчыкі каталіцкага веравызнання, аб'яднаныя ў так званае “кола польскіх дэпутатаў Літвы і Русі”, не змянілі сваю пазіцыю з часоў работы I Думы. Яны наважыліся прытрымлівацца і адстойваць права прыватнай уласнасці на зямлю, але ў выпадку дзяржаўнай неабходнасці пагаджаліся на адчужэнне за выкуп нават часткі прыватных зямель, аднак гэта павінна было вырашацца ў краі.

3 чэрвеня 1907 года II Дума была распушчана і апублікаваны новы выбарчы закон, які так змяніў выбарчую сістэму, што дало магчымасць царызму абраць “паслухмяную” Дзяржаўную думу. З 442 дэпутатаў акцыябрысты мелі 154 месцы, фракцыя правых і нацыяналістаў — 147 месцаў, блок кадэтаў з блізкімі ім фракцыям — 100 месцаў. III Дума праіснавала 5 гадоў, разгледзеушы за гэты час 2197 законапраектаў. Галоўнымі пытаннямі па-ранейшаму заставаліся аграрнае і нацыянальнае.

У кастрычніку 1910 года дэпутаты прыступілі да разгляду “Палажэння аб пачатковых вучылішчах”. Ужыванне рускай мовы у школах імперыі, задачы пачатковага навучання, становішча царкоўна-прыходскіх школ былі галоўнымі пунктамі пры яго абмеркаванні. Урад вылучыў пытанне аб мовах выкладання ў пачатковай школе як галоўнае, ад вырашэння якога залежала не толькі будучае школы, але і будучае Расіі.

Дэпутат Думы П.А.Георгіеўскі, таварыш міністра народнай адукацыі, адзначыў, што “У Расіі, больш чым са 100 народнасцямі, гаворачымі на розных мовах, павінна быць адзіная агульная, усіх звязваючая, руская дзяржаўная мова”. Ён лічыў, што ўвядзенне нацыянальных моў будзе садзейнічаць сепаратызму. Выступаючы за ім прадстаўнікі правага лагера заяўлялі пра тое, што народы Расіі павінны падпарадкоўвацца вялікаму рускаму пачатку і мова кіруючага класа павінна быць абавязковай дзяржаўнай мовай.

Высокую актыўнасць пры абмеркаванні гэтага пытання праяўлялі і правыя дэпутаты ад беларускіх губерняў, асабліва еніскап Мітрафан і чыноунік В.К.Тычынін, якія галасавалі за прапанову ўрада, імкнучыся не дапускаць распаўсюджвання ў заходніх губернях польскай, яўрэйскай і беларускай моў (Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв III. Сессия III, стб. 521-532; стб. 578).

Тлумачачы сваю праграму па нацыянальных пытаннях, "трудавікі" выступалі за поўнае раўнапраўе ўсіх народнасцей, што уваходзілі ў склад Расійскай дзяржавы, прадастаўленне кожнай народнасці права на самавызначэнне у пытаннях, якія закраналі іх інтарэсы (мова, літаратура, мастацтва). Галоўнае патрабаванне думскіх "трудавікоў" — даць магчымасць усім без выключэння народам Расіі права на свабоднае нацыянальнае развіццё і культурна-нацыянальную аўтаномію (Тамсама. Сессия V, ч. II, стб. 607-608).

Для таго каб забяспечыць правядзенне сваіх праектаў у Думе, П.А.Сталыпін стварыў фракцыю рускіх нацыяналістаў, лідэрам якой стаў буйны памешчык граф А.А.Бобрынскі. Першым сумесным выступленнем П.А.Сталыпіна з нацыяналістамі як новай урадавай партыі стаў законапраект аб заходнім земстве (Забаўскі М.М. Грамадска-палітычная барацьба ў сувязі з увядзеннем земства на Беларусі. Весці АН БССР. Сер.грам.наук, 1987, № 1).

У IV Думе выстуніўшыя на першых пасяджэннях дэпутаты ад беларускіх губерняў, за выключэннем палякаў з Віленшчыны і селяніна С.Д.Вярбілы, цвёрда стаялі на пазіцыі правых і нацыяналістаў. Яны крытыкавалі ўрад за адсутнасць дакладна акрэсленай праграмы дзеянняў, заклікалі да рашучых мер у барацьбе з палякамі і яўрэямі ў Заходнім краі. Сапраўдных абаронцаў сацыяльных і нацыянальных правоў беларускага народа ў IV Думе не было. Падаваў надзеі толькі дэпутат са Случчыны С.Д.Вярбіла.

У карэспандэнцыі з Міншчыны ў газету "Наша Ніва" Цішка Гартны (З.Жылуновіч) пісаў, што ў IV Дзяржаўнай думе "...усе народы маюць сваіх прадстаўнікоў, якія змагаюцца за правы сваёй нацыі, а наша Беларусь пасылае ў Думу толькі чарнасоценных дэпутатаў. Паўловічы ды юрашкевічы, выступаючы ад беларускіх губерняў, толькі робяць шкоду і крыўду ўсім жыхарам сваімі

чалавеканенавіснымі прамовамі. Другія ж увесь час прасядзяць, слова не вымавіўшы” (Наша Ніва, 1913, 18 студзеня).

Такім чынам, пытанне аб народным прадстаўніцтве разглядалася ў праграмах амаль усіх палітычных аб’яднанняў. Сацыял-дэмакраты і эсэры выступалі за народнае прадстаўніцтва, заснаванае на прамым усеагульным і роўным выбарчым праве пры тайным галасаванні. Аднак члены гэтых партый лічылі, што рэальнае народнае прадстаўніцтва можа быць толькі пасля звяржэння самадзяржаўя і правядзення Устаноўчага сходу.

Флагманы лібералаў — кадэты і акцябрысты — прысвяцілі Думе цэлыя раздзелы сваіх праграм. Але калі першыя разглядалі Думу як фактар ціску на ўрад, то другія настойвалі на ўзаемадзейні з самадзяржаўем для вырашэння надзённых праблем.

Правыя лічылі, што Дзяржаўная дума неабходна для ўсталявання “непасрэднай сувязі паміж дзяржаўнай воляй цара і правасвядомасцю народа”.

Толькі лібералы былі схільныя да таго, каб надаваць увагу парламенцкай дзейнасці. Аднак у выніку імклівых змен у палітычным жыцці краны ў трэцячэрвеньскі час хутка скарацілася колькасць праціўнікаў парламентарызму сярод палітыкаў імперыі.

Найбольш ярка збліжэнне пазіцый розных палітычных сіл праявілася ў стварэнні і дзейнасці ў IV Думе “Прагрэсіўнага блока”.

Гісторыя Расійскага парламента — гэта хутчэй гісторыя канфрантацый, у лепшым выпадку — саперніцтва з самадзяржаўем. Рацыю меў той, у каго было больш правоў: урад нязменна браў верх, а вельмі свавольныя Думы разганяліся.

У паслялютаўскай палітычнай сітуацыі Дума не змагла вызначыцца. 6 кастрычніка 1917 года Часовы ўрад прыняў пастанову распушціць Думу ў сувязі з падрыхтоўкай выбараў ва Устаноўчы сход, а 18 снежня Дэкрэтам Савета Народных Камісараў была спынена дзейнасць канцылярыі Думы і Часовага камітэта (В.А.Демін. Государственная дума России... сс. 82-83).

Расійскі парламент перастаў існаваць. Галоўную ролю адыграла тое, што не было падтрымкі прадстаўнічых устаноў з боку грамадства. У Расійскай імперыі адсутнічала традыцыя цывілізаваных палітычных паводзін, кампраміснага вырашэння

сацыяльных і палітычных канфліктаў. У свядомасці значнай часткі грамадзян дамінавала ідэя грубай ураўняльнасці і жорсткага сацыяльнага кантролю. Для грамадства з такім менталітэтам парламентарызм, які грунтаваўся на ліберальных ідэалах асабістай свабоды, кампрамісу, быў з'яваў далёкай.

Заключительное слово

Шипук Павел Владимирович
 Председатель Совета Республики
 Национального собрания
 Республики Беларусь

Научно-практическая конференция "Парламент в государственно-правовой системе", организованная Советом Республики Национального собрания Республики Беларусь, завершена. Вы прослушали пять докладов видных белорусских ученых, смогли задать им вопросы, участвовали в дискуссии.

Тематика выступлений носила самый разнообразный характер. Исследуя философский, правовой и исторический аспекты парламентаризма, мы пришли к выводу: парламент как государственно-правовой институт — явление многомерное. Участники нашей конференции это хорошо осознают, и поэтому в своих выступлениях они затронули лишь узловые проблемы, касающиеся роли и места парламента в системе разделения властей. Они также отмечали, что правовая подготовка, политический опыт и нравственные качества каждого парламентария существенно влияют на эффективность работы всего парламента.

Атмосфера конференции отличалась плюрализмом высказываний, взглядов и мнений, что способствовало ее плодотворной работе.

Президиум Совета Республики и в дальнейшем планирует проводить обучение членов Совета Республики навыкам законодательной деятельности, знакомить с опытом парламентской деятельности других стран, историей парламентаризма Беларуси.

АГРАРНЫЙ ВОПРОС В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ
ДВИЖЕНИИ В БЕЛОРУССИИ В ПЕРИОД III ГО-
СУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ (1907--1912 гг.)

Н.М.Забавский

Революция 1905--1907 гг. до предела обострила непримиримость интересов помещиков и крестьян и подтвердила то, что аграрный вопрос в России является главнейшим, требующим незамедлительного разрешения. Кроме того, опыт первых двух Дум наглядно показал революционность крестьянства, решительно требовавших в лице трудовиков ликвидации помещичьего землевладения. Правительство и помещики предприняли меры, которые, по их мнению, должны были остановить борьбу крестьян за землю. Главной из них был столичный указ от 9 ноября 1906 г. (введенный в период между I и II Думами по 87 статье "Основных законов") о переходе от общинного крестьянского землевладения к частному. Он был направлен на раскол деревни с целью отвлечения крестьян от борьбы против помещиков, усиления кулачества, направления борьбы в другое русло -- между крестьянством.

Аграрный вопрос занимал центральное место и в деятельности Государственной думы. 15 ноября 1907 г. правительство внесло предложение избрать земельную комиссию в составе 66 человек для подготовки проекта по указу 9 ноября и представления его в думу. Исходя из интересов крестьян, социал-демократы и трудовики требовали, чтобы земельная комиссия приступила к выработке "законопроекта о принудительном отчуждении частновладельческих земель без выкупа", о наделении землей малоземельных и безземельных крестьян. Но черносотенно-октябристская Дума (из 442 депутатов 292 были представителями правительственных партий) рассматривать этот проект не стала и свела аграрный вопрос только к обсуждению указа 9 ноября 1906 г. 23 октября 1908 г. указ былнесен на рассмотрение в Думу.

Прениям по указу 9 ноября В.И.Ленин посвятил специальную статью "Аграрные прения в III Думе", в которой выделил четыре группы ораторов: "правые, кадеты, крестьяне и социал-демократи-

ты" I.

От фракции правых депутатов Думы по указу выступил епископ Гомельский Митрофан, полностью поддержавший столыпинский указ. Он признавал, что "община является изначальным явлением в нашей истории" и удобна для "руководителей и учителей народа" в том плане, "что дает возможность в широком масштабе развить свое просветительное влияние на народ". Но так как в "последнее время это преимущество использовано людьми, которые, вытесняя природных учителей народа, стараются сеять смуту ... прививать крестьянам чувства ненависти, зависти, мщениа", то епископ выступил за ликвидацию общинного землевладения. Выражая основную точку зрения правых по данному вопросу, один из их лидеров заявил: "Всячески содействовать выходу из общины там, где к этому обнаруживается какое-либо стремление со стороны отдельных лиц или целых обществ"². Черносотенные депутаты от Белоруссии — протоиерей Ф.И.Никонович (Витебская губ.), чиновник В.К.Тичинин (Гродненская губ.) полностью поддержали лидеров "Союза русского народа". Они заявляли, что указ 9 ноября 1906 г. — единственное средство разрешения аграрного вопроса и спасения от революции.

Отношение октябристов к правительственному указу ничем фактически не отличалось от позиций крайне правых. Капиталисты-промышленники, торговцы, банкиры (составлявшие основу партии) считали, что указ 9 ноября откроет путь к подъему сельского хозяйства, а значит, и расширению внутреннего рынка. Октябристы понимали, что ликвидация общинного землевладения и продажа надельной земли неизбежно влекли за собой пролетаризацию крестьянства, увеличивали количество резервных рабочих рук. Поэтому члены "Союза 17 октября" (в их числе депутат от Минской губ. О.Я.Мавлович) рьяно выступали с защитой столыпинского детища.

Приверженцами ликвидации общинного землевладения были и члены польско-литовско-белорусской группы (представители помещик-землевладельцев от белорусско-литовских губерний).

Помещики и капиталисты энергично завидовали частую собственность крестьян на землю. Объясняя это, В.И.Ленин писал: "На деле борьба идет из-за того, помещики ли будут строить новую Россию (это невозможно иначе, как на основе частной собственности

на все роды земель) или крестьянские массы (это невозможно в полукрепостнической стране без разрушения частной собственности и на помещичьи и на наделенные земли"³.

Принципиальных возражений против указа 9 ноября не было и у кадетов. Лидеры партии П.И.Миллюков, А.И.Шингарев, А.Е.Березовский только предостерегали правительство от излишней спешки в деле разрушения общинного землевладения. Позиция "осторожности" была продиктована страхом перед революцией. Кадеты опасались, что насильственное проведение реформы породит массу безработных, приведет к новому революционному подъему, которого либерально-монархическая буржуазия боялась больше, чем реакции.

В условиях наступления контрреволюции и реакции, при помощи откровенно антинародного избирательного закона, вмешательства местных властей в дело выборов правительственным партиям в западных губерниях удалось провести в Думу представителями от крестьян только своих ставленников. В отличие от правых крестьян западных губерний во II Думе, требовавших отчуждения земли у помещиков и передачи ее в руки крестьян, третьедумские депутаты-крестьяне В.Г.Амосенок и М.Е.Ермолаев (Витебская губ.), А.Ф.Кучинский и А.И.Юркевич (Минская губ.) защищали столыпинский указ, а вернее кулацкую точку зрения на указ, т.е. ратовали за разрушение общинного землевладения, выделение наделенной земли в личную собственность и т.д. При этом некоторые из них требовали снижения процентов по ссудам Крестьянского поземельного банка.

Большую активность при обсуждении аграрного вопроса проявили крестьяне-трудовики, которые как и в первых двух Думах, высказались за национализацию всей земли. В III Государственную думу не попали представители трудового крестьянства Белоруссии. Ни один из депутатов от 5 западных губерний не поддержал трудовиков.

Интересы крестьянства Белоруссии, как и всей страны, выражала социал-демократы. Большинство социал-демократической фракции III Думы принадлежало и меньшевикам. Но меньшевики не отстаивали в ней свою программу муниципализации земли, принятую на IV съезде РСДПК⁴, а вынуждены были принять ленинскую постановку аграрного вопроса (в проекте аграрной программы предложенной В.И.Лениным на съезде главными требованиями были: конфискация всех церковных, монастырских, удельных, государственных, кабинетских и по-

мещичьих земель; учреждения крестьянских комитетов для распоряжения конфискованными землями вплоть до установления всенародным учредительным собранием нового земельного устройства и т.д.). Это объяснялось тем, что они боялись оттолкнуть от себя трудовое крестьянство и думских крестьян-трудовиков.

В поддержку столыпинского аграрного курса была развернута широкая пропагандистская кампания. Его приветствовали газеты "Новое время", "Минское слово", "Северо-западная жизнь", журнал "Крестьянин" и другие черносотенные издания. Только в 1906 г. на имя главноуправляющего землеустройством и земледелием кн. Васильчикова (согласно резолюции царя) было отчислено 100000 руб. на издание книг, брошюр и т.д., разъясняющих сущность распоряжений правительства⁵.

Поддерживаемое правительством и местными властями православное белорусское кулачество, при активной помощи черносотенных депутатов Думы, стремилось приспособить указ 9 ноября и своим интересам. В декабре 1908 -- январе 1909 гг. в Вильно, по инициативе организации "Крестьянин" и "Белорусского общества" состоялся съезд "представителей деревни" Северо-Западного края. Идейнными вдохновителями этого кулацко-черносотенного собрания были депутаты III Государственной думы Г.Г.Замысловский, К.М.Созонович, И.Я.Павлович, А.И.Сапунов и др. Выступая по аграрному вопросу, они в радужных тонах расписывали правительственный указ и требовали от местных властей более интенсивной реализации реформы.

Против черносотенных помещичьих и кулацких "истинно-русских" и "истинно-польских" партий и организаций вела борьбу газета "Наша Ніва" -- орган белорусского национального движения⁶.

Большое внимание на страницах газеты уделялось аграрному вопросу. В номере за 2 марта 1907 г. "Наша Ніва" писала, что ни Крестьянский банк ни различные земельные комиссии не улучшат положение крестьян, а только сам народ через своих выборных людей разрешит земельный вопрос⁷. Подвергая критике "декларацию" крестьянских депутатов Ковенской губернии, которые во II Думе добивались надолжения крестьян Ковенской, Сувалковской, Гродненской и Виленской губерний только за счет земель, принадлежащих царской семье, казенных, костельных, церковных, монас-

тырских, а также сервитутных, газета отмечала, что этих земель не хватит и призывала брать землю и силой у крупных помещиков. Вопрос о том, безвозмездно брать землю у помещиков или за какую-нибудь плату, должен был решить, по мнению газеты, "местный сейм"¹³. В номере за 18 мая был напечатан "Проект земельной реформы литовских социал-демократов во II Государственной думе". "Наша нiва" выступала в поддержку депутатов, требовавших передачи всех казенных, удельных, монастырских, церковных и костельных, а также земель крупных и средних помещиков в руки крестьян без выкупа. В этом же номере содержался призыв к принудительному отчуждению земли у помещиков.

После подавления революции, в период жесточайшей столичныйской реакции подобные проекты решения аграрного вопроса не могли публиковаться в "Нашей нiве". На страницах газеты усилилась пропаганда хуторизации (выразившаяся в популяризации показных хуторов, конкретных рекомендаций крестьянам, что необходимо иметь для того, чтобы переселиться на хутор, как на новом месте строить дома, вести хозяйство и т.п.). Пропаганда хуторов в феврале 1909 г. был посвящен двойной (6--7) номер "Нашей нiвы". Но хуторизация, пропагандируемая газетой, вовсе не отождествлялась со стольпинской аграрной реформой. П.А.Столыпин стремился к уничтожению общинного землевладения насильственно в пользу кучки богатеев¹⁰, считая свою реформу последним средством разрешения аграрного вопроса "мирным" путем. Лидеры "Нашей нiвы" рассматривали хуторизацию как частичную меру решения аграрного вопроса, да и то, только в период реакции--.

С началом нового революционного подъема (1912 г.) "Наша нiва" отходит от пропаганды фольваркового и хуторских хозяйств. Во втором номере за январь 1913 г., рассуждая о средствах улучшения экономического положения трудовой деревни, газета считала необходимым сконцентрировать усилия на развитии навыков совместной работы, всевозможных коопераций. "Наша нiва" выступала инициатором организации различных сельскохозяйственных товариществ для совместной работы, выставок, помощи кооперации, развития домашнего ремесла. О хуторизации она уже не упоминает. Более того, в № 23 за 1914 год "Наша нiва" отмечала, что положение малоземельного крестьянства нельзя улучшить хуторизацией.

признав ее тем самым бесперспективным путем. В целом, после третьеклассного государственного переворота руководители "Начальники" по аграрному вопросу занимали либерально-народнические позиции.

8 мая проект закона по указу 9 ноября 1906 г. был принят правооктябристским большинством III Думы, затем поступил на рассмотрение в Государственный совет, где не встретил оппозиции, и после утверждения царем 14 июля 1910 г. стал законом.

Прения по указу 9 ноября в III Думе имели большое политическое значение. Они воочию продемонстрировали крестьянским массам антинародный характер Государственной думы, истинное лицо правительственных партий, присмкательскую политику кадетов перед правым большинством и классовую сущность этой партии.

Поддержка требований крестьянских депутатов-трудовиков по аграрному вопросу со стороны социал-демократов давала возможность крестьянам разобраться в том, кто действительно поддерживает их в борьбе за землю. П.А.Столыпин не удалось снять противоречия между крестьянством и помещиками. В то же время, насильственная реализация указа 9 ноября (закона от 14 июля 1910 г.) значительно обострила противоречия в деревне между беднотой, с одной стороны, кулачеством и капиталистическими предпринимателями — с другой.

Журнал марксистского направления "Просвещение" писал, что указ 9 ноября, ставший законом, "отдавал многомиллионную крестьянскую массу на поток и разграбление "сильных", мироедам и помещикам..., разделяя деревню на два лагеря и усиливал в ней начала буржуазного развития"¹².

Среднее крестьянство, и особенно беднота, отнеслись к указу резко враждебно. Крестьяне были недовольны тем, что кулаки захватывали лучшие общинные земли. Из Быховского уезда в газету "Северо-западная жизнь" сообщали: "Луга хуторцев оказались вытравленными, а засеянные хлебом поля вытоптанными скотом. Между хуторнами и общинниками часто происходили ссоры, пока одна не разыгралась в кровавую драму"¹³. Борьба против аграрных мероприятий правительства не прекращалась и в Минской губернии.

Если в 1907 г. в целом по России число крестьянских выступлений против указа 9 ноября составляло 4% всех выступлений в общем потоке аграрного движения, то в 1910 г. — уже 41%.

Количество поджогов кулацких хозяйств за это время увеличилось с 3 до 42%¹⁴. В этот же период в Белоруссии количество крестьянских выступлений возросло в 1,8 раза, а число поджогов кулацкого имущества — в 2 раза¹⁵.

Столыпинская аграрная реформа не устранила необходимости революции в России, а сделала ее неизбежной. И значительную роль в ней призвано было сыграть крестьянство.

- 1 Ленин В.И. Аграрные прения в III Думе // Полн. собр. соч. - Т.17. - С.30.
- 2 Стенографические отчеты // Государственная дума. Созыв III. Сессия 7. Ч.1. Стб.204.
- 3 Ленин В.И. Аграрные прения в III Думе // Полн. собр. соч. - Т.17. - С.312.
- 4 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1983. - Т.1. - С.194.
- 5 Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. - М., 1963. - С.185.
- 6 Наша нива. - 1907. - 13, 20 апреля.
- 7 Наша нива. - 1907. - 2 марта.
- 8 Там же. - 23 марта.
- 9 Там же. - 18 мая.
- 10 Ленин В.И. Аграрная программа с.-д. в первой русской революции // Полн. собр. соч. - Т.16. - С.264.
- 11 Наша нива. - 1912. - 16 февраля.
- 12 Просвещение. - № 5. - Апрель-июнь. - Спб., 1912. - С.24.
- 13 Северо-западная жизнь. - 1911. - 22 сентября.
- 14 История СССР с древнейших времен до наших дней. Т.6. - С.409.
- 15 Диплинский Л.П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии. - Минск. - 1978. - С.220.